

«Ծպտյալ» հայերի հետ կապված նոր իրողություններ

Ռուբեն Մելքոնյան

Ռուբեն Մելքոնյանի այս հոդվածը տրամաբանական շարունակությունն է իր մյուս երկու հոդվածների, որոնք տպագրվում են այս համարի նախորդ էջերում: Մենք առանձնացրել ենք այս հոդվածն ու այն տեղադրել ԵԶԵՐ-Բ-ի այս համարի վերջում նպատակ ունենալով ընթերցողին հուշել, որ «Հայկական Արմատների» վերաբերյալ մեր հետազոտությունները չեն հետապնդում ակադեմիական կամ պատմագիտական-արխիվային նպատակներ: Ժողովրդագրական սույն խնդիրների շուրջ ԵՐԿԻՐ Միությունը տեսնում է ազգային լուրջ եւ հատակ միասնական դիրքորոշումների կայացման պահանջ: Ավելին, Ռուբեն Մելքոնյանի այս հոդվածը տվյալ դիրքորոշումների կայացման անհետաձգելիության կոչ կարելի է համարել: Հայկական արմատների տեր, այդ արմատները հաճախ գիտակցող, հայկական ազատատենչ եռանդով իրենց կյանքն ապրող մեր ազգակիցների պայքարից, կարծում ենք, հարկ է ինքներս մեզ չզատենք: Դրանք լուսանցքային երեւոյթներ չեն: Նկարագրվածներն «այլ ժողովրդների» պատմություններ չեն:

«ԵԶԵՐ-Բ»

Հանրապետական Թուրքիայի պատմության մեջ ժամանակ առ ժամանակ հանդես է եկել եւ երբեմն մեծ ծավալներ ընդգրկել, այսպես կոչված, «ավազակների եւ ավազակության» խնդիրը: Ավազակները կամ թուրքերենով՝ «էշ-քիյաներ» կոչվածները մարդիկ էին, որոնք սոցիալական կամ այլ բնույթի անարդարությունից դրդված՝ բարձրացել են լեռները եւ զբաղվել ավազակությամբ ու դրանով փորձել տեր կանգնել ոչ միայն իրենց, այլեւ հասարակ ժողովրդի օրինական շահերին: «Բարի ավազակները», ի տարբերություն թալանչի-ոճրագործների, հասարակության լայն շերտերի մեջ ընդունվել են որպես հասարակ ժողովրդի շահերի պաշտպաններ, սոցիալական կեղեքումների դեմ պայքարող մարտիկներ. ժողովուրդն էլ, բնականաբար, ավազակների այս «ռոբինհուդյան» տեսակին ցույց է տվել իր աջակցությունն ու դրական վերաբերմունքը եւ հարկ եղած դեպքերում օժանդակել նրան:

Թուրքական մի շարք աղբյուրներում ներկայացվում են փաստեր, որոնք վերաբերում են հանրապետական Թուրքիայում գործունեություն ծավալած հայ «ավազակների» եւ «ծպտյալ» կամ իսլամացած հայ բնակչության փոխհարաբերություններին: Ինչպես ստորեւ կտեսնենք, նրանք երբեմն, թերեւս, ոչ պատահական զուգադիպությամբ, գործել են «ծպտյալ» հայերով բնակեցված տարածքներում՝ ամեն կերպ փորձելով կապեր հաստատել նրանց հետ, օգնել, սատարել, որպեսզի վերջինները հնարավորինս չհեռանան իրենց ազգային ակունքներից եւ նույնիսկ հաճախ կոչ են արել բացահայտել իրենց բուն էթնիկ պատկանելությունը: Մի շարք թուրք հետազոտողներ, անդրադառնալով վերը նշված խնդրին, ուշադրությունը սեւեռում են հետեւյալ հարցի պարզաբանման վրա՝ հայերը ինչի՞ց դրդված են դիմում նման գործողությունների եւ անդա-

մակցում ծայրահեղական խմբավորումների: Ըստ նրանց բնորոշման եւ բառապաշարի՝ այդ «ահաբեկիչ, անջատողական, պառակտիչ գործողություններ անող» «ծպտյալ» հայերը շատ հաճախ առաջնորդվում են վրեժխնդրության զգացումի թելադրանքով, որի պատճառը, թուրքական ձեւակերպմամբ, «1915 թվականի հայերի տեղահանությունն է»: Այս կարծիքն ապացուցելու է գալիս այն փաստը, որ ծայրահեղական կազմակերպությունների ձերբակալված որոշ անդամների մոտ հայտնաբերվել են նաեւ պաստառներ, որոնց վրա գրված է եղել հետեւյալ արտահայտությունը. «Հայոց ցեղասպանության պատասխանը տալու եք»: Թուրքական գրավոր աղբյուրներում ներկայացվում են նաեւ ծայրահեղական խմբավորումների անդամ որոշ հայերի տվյալներ, որոնցից որպես նմուշներ մեջբերենք մի քանիսը. -Կարալիս Ալթընօղլի անունով մի հայ, օրինակ, նշվում է որպես

Ձերբակալված որոշ անդամների մոտ հայտնաբերվել են Պաստառներ, որոնց վրա գրված է եղել. «Հայոց ցեղասպանության պատասխանը տալու եք»:

ծայրահեղական կազմակերպություններից մեկի տեսաբան: Հետաքրքիր է, որ նա կրոնադարձված «ծպոյալ» հայի ժառանգ է, հայրը՝ Օհաննես Ալթրն-օղլին, ըստ թուրքական աղբյուրների, արտոյի երեխաներից է, այսինքն՝ ցեղասպանության ժամանակ որբ մնացածներից, եւ 1957 թվականին, դիմելով Ամասիայի քաղաքացիական հարցերով 1-ին ատյանի դատարան, վերընդունել է քրիստոնեություն, իսկ մայրը, նույնպես ամասիացի, 1921 թվականին ծնված, հայքրիստոնյա է, անունը՝ Մարիամ:

-Աղբյաման նահանգի Գերգեր գավառում գրանցված, իսկամացած, սակայն ծագումով հայ, Մաղրք Բաքրըջըօղլուն (նշված է նաեւ նրա հայկական տոհմածառը) 1996 թվականին կրոնադարձվել է, վերընդունել քրիստոնեություն, իսկ 1998-ին նույն քայլին է գնացել նաեւ նրա եղբայր Շեֆիք Բաքրըջըօղլուն:

-Մանվել Դեմիր, ծնվել է 1963 թվականին Կեսարիայի նահանգի Բունյան գավառի Չիդի գյուղում. ընտանիքը ճարահատյալ գաղթել է Ստամբուլ՝ իրենց գյուղի վրա կատարված հարձակումների պատճառով: Մանվելն ավարտել է Ստամբուլի Սկյուտարի Սուրբ Խաչ վարժարանը: Գործել է «Օմեր» ծածկանունով եւ գոհվել 1988 թվականի հունվարի 24-ին:

Իր կյանքով եւ գործունեությամբ հատկապես հետաքրքիր է հայ «ավազակ» Օրհան Բաքրը (իսկական անունն է Արմենակ Բաքրըջյան, ծնվել է 1953 թվականին, Դիարբեքիրում): Ստամբուլի համալսարանում սովորելուն զուգընթաց նա իր ընկերոջ՝ «Ակոս» թերթի նախկին գլխավոր խմբագիր Հրանտ Դինքի հետ աշխատել է հայկական Սուրբ Խաչ վարժարանում՝ որպես դաստույց, եւ հենց այդ տարիներին էլ նրանք ակտիվորեն զբաղ-

վել ու հետաքրքրվել են Թուրքիայի արեւելյան եւ հարավարեւելյան շրջաններում ապրող քրդախոս, իսլամացած հայերի խնդրով: Ավելին, ինչպես հետագայում խոստովանել է Դինքը, նրանք բազմիցս այցելել են այդ տարածքները, հավաքել քրդացած հայ մանուկներին եւ բերել՝ Սկյուտարի Սուրբ Խաչ վարժարանում հայկական կրթություն տալու (1): Այս աշխատանքներում նրանց մեծապես աջակցել է դիարբեքիրցի քահանա տեր Գրիգոր (ըստ երեւույթին՝ Կիրակոս կամ Գրիգորիս), որը քաջատեղյակ լինելով ամբողջ արեւելյան եւ հարավարեւելյան շրջաններին եւ շրջելով այդ վայրերով՝ ձգտել է գտնել 1915-ից հետո ցարցոցրիվ մնացած հայերին: Հիշյալ գործում իր օգնությունն է ցուցաբերել նաեւ ժամանակի Պոլսո Հայոց պատրիարք Գարեգին Խաչատուրյանը:

Օրհան Բաքրը եւ իր համախոհ ընկերներն այդ տարիներին անդամակցել են ծայրահեղ ճախակողմյան խմբավորումներից մեկին եւ դրա համար թաքցրել են նաեւ իրենց հայկական անձնանունները: Որոշ ժամանակ անց Արմենակը որոշում է «բարձրանալ լեռները», այսինքն՝ դառնալ «ավազակ», եւ հետաքրքրական է, որ նա արդեն «Ալի աղա» կեղծանունով (կողային անունով) հիմնականում գործել է Թունջելի-Էլյազիգ-Երզնկա շրջաններում եւ, ինչպես նշում են թուրքական աղբյուրները, կարողացել է կապ հաստատել նաեւ տեղի «ծպոյալ» հայերի հետ: Ինչպես հայտնի է, Հայոց ցեղասպանության տարիներին շատ հայեր ապաստան են գտել Դերսիմիքուրդ-ալեյիների, զազաների մոտ (2): Օրհան Բաքրի եւ Դերսիմի «ծպոյալ» հայերի կապերին է անդրադառնում «Ակոս» շաբաթաթերթում (27.05.2005) Ազատ Դեմիր ստորագրությամբ

հոդվածագիրը, որն իր հոր եւ Օրհան Բաքրի շփումների արդյունքում պարզել է, որ իրենք եւս ծագումով հայ են, ինչպես նաեւ տեղեկացել է, թե ովքեր են «զաղտնի քրիստոնյա» եւ «զաղտնի հայ» կոչվածները: Ազատ Դեմիրի հուշերում եւս խոսվում է, որ պետության կողմից «ավազակ, ահաբեկիչ» համարվող մարդկանց հասարակ ժողովուրդը եւ մասնավորապես իրենց համագյուղացիները դրական էին վերաբերվում, լավ ընդունում եւ նրանց ընկալում իբրեւ «հեղափոխականների»: Նա պատմում է, որ «ավազակների» խմբի ղեկավարին՝ Օրհան Բաքրին, իր հայրն առանձնահատուկ պատվի եւ ուշադրության է արժանացրել, իսկ երբ նրանք երկուսով առանձին են եղել, խոսել ու այնուհետեւ արցունքոտ աչքերով երգել են իրեն անծանոթ մի լեզվով, որն ինչպես պարզվել է հետագայում՝ հայերենն է եղել: Օրհան Բաքրը եւ միգուցե այլ հայ «ավազակներ» սերտ կապերի մեջ են եղել տեղի «ծպոյալ» հայերի հետ, պարբերաբար հանդիպել նրանց, փորձել նպաստել, որ նրանք իսպառ չկորցնեն ազգային նկարագիրը:

Հատկապես հետաքրքիր եւ դրամատիկ զարգացումներով հագեցած են Օրհան Բաքրի եւ Էլյազիգի մզկիթի իմամի հարաբերությունները: Պարզվում է, որ այդ իմամն իրականում նույնպես «ծպոյալ» հայ է. նրա ամբողջ ընտանիքը գոհ է գնացել ցեղասպանության տարիներին, եւ ինքն էլ, վիրավոր վիճակում, մի կերպ է փրկվել: Սակայն ամենահետաքրքրականը եւ սահմուկեցուցիչն այն է, որ այդ իմամն իրականում հայ քահանա է, որը ցերեկները մզկիթում հանդես է գալիս որպես իմամ, իսկ գիշերներն իր տան նկուղում կառուցած զաղտնի եկեղեցում քահանայություն է անում (ի դեպ, ավելորդ չէ

**Այդ իմամը իրականում հայ քահանա է, որը ցերեկները մզկիթում
Յանդես է գալիս որպես իմամ, իսկ գիշերներն իր տան նկուղում
Կառուցած զաղտնի եկեղեցում քահանայություն է անում:**

նշել, որ այսպիսի իմամ-քահանաների գոյության մասին հանդիպում ենք նաև այլ աղբյուրներում): Ծպտյալ քահանան է օրհան Բաբրըրը հանդիպում են հենց այդ ընդհատակյա նկուղային եկեղեցում, գրուցում է բանավիճում տարբեր հարցերի շուրջ: Օրհանը ցանկություն է հայտնում, որ նա վերադառնա իր իրական ինքնությանը եւ չթաքցնի իր ծագումը, սակայն ծպտյալ քահանան այդ առաջարկին համաձայն չի լինում: Փաստորեն, կարող ենք արձանագրել, որ Օրհան Բաբրըրը շարունակել է դեռևս ուսանելու տարիներին սկսած գործունեությունը, այն է՝ վերադարձնել Հայոց մնացորդաց իրենց ազգային ակունքներին:

Օրհան Բաբրըրը տարիներ շարունակ հետապնդման մեջ է եղել եւ 1980 թվականի մայիսի 13-ին Էլյազիզի նահանգի Քարաքոչան գավառում, ընկնելով ծուղակի մեջ, գոհվել է: Օրհանի մահից հետո իր ընկերները գաղտնի փախցրել են նրա աճյունը եւ, իր իսկ կտակի համաձայն, թաղել Ֆարաչ լեռներում: Նրա հուղարկավորությունը վերածվել է մեծ արարողության, որին, ըստ վերոնշյալ հողվածում տեղ գտած փաստերի, մասնակցել են հազարավոր մարդիկ, ենթադրաբար նաև մեծ թվով «ծպտյալ» հայեր (3):

Այսպիսով, թուրքական աղբյուրների վերը բերված փաստերն ի հայտ են բերում «ծպտյալ» հայերի հետ կապված նոր իրողություններ ու ծալքեր, որոնք վկայությունն են այն բանի, որ մեր ապրող արյան մեջ մշտաբար են Մեծ եղեռնի հասցրած ցավն ու արդար հատուցման տենչը: Ի դեպ, վերջին տարիներին Թուրքիայում հրատարակվող գրքերը, հողվածները, ուսումնասիրությունները, ներկա-

յացնելով իսլամ ընդունելու միջոցով «փրկված» հայերին, ինչպես եւ սպասելի էր, սկսել են արտահայտել այն միտքը, թե այդ բոլորն անատարկելի ապացույցներ են, որ 1915-ի դեպքերը ցեղասպանություն չի կարելի որակել, քանի որ ոչ բոլոր հայերն են կոտորվել: Սակայն, ակնհայտորեն, թուրք հեղինակներն անտեսում են այդ «ծպտյալ» եւ իսլամացած հայերի ի հայտ գալու պատճառները՝ միտումնավոր խոսք չբացելով այն մասին, որ ֆիզիկական «փրկությունը» իրագործվել է ազգային եւ կրոնական նկարագրի խեղման գնով:

Թուրքական քարոզչամեթոդն է չարն է օգտագործում նաև ծայրահեղական խմբավորումներում ծագումով հայերի ընդգրկման փաստը եւ ամեն կերպ ուշադրություն հրավիրելով այդ հանգամանքի վրա՝ փորձում է ցույց տալ, որ հայերն իրենց բնույթով ահաբեկիչ են եւ ապստամբ: Այս նուրբ թեմայի մասին խոսելիս, կարծում ենք, պետք է շրջահայաց լինել եւ ուշադրություն դարձնել վերն ասվածների վրա, համոզիչ ապացույցներով իրազեկել, որ ծայրահեղական խմբավորումների շատ թվով հայեր արդարացի վրիժառուի կամ «բարի ավազակի» նկարագիր ու եւություն ունեն, եւ դրա վառ ապացույցն են նրանց ու հասարակ ժողովրդի փոխադարձ ջերմ հարաբերությունները: Բացի այդ, վերոնշյալ հայերի խնդիրը քննելիս չպետք է անտեսել նաև հոգեբանական կողմը եւ այն, որ շատ հայ «ավազակներ» գործել են հատկապես «ծպտյալ» հայերով բնակեցված տարածքներում: **Չախակողմյան, այն էլ ծայրահեղ ճախակողմյան խմբավորումների անդամ հայ «ավազակները» փորձել են ծպտյալ հայերի շրջանում աշ-**

խատանքներ իրականացնել, որպեսզի նրանք վերադառնան իրենց արմատներին կամ ամուր պահեն դրանք, եւ միգուցե դա տվել է նաև որոշակի արդյունք: Այս ամենը մեզ թույլ է տալիս նաև ինչ-որ տեղ նրանց համարել «ազգապահպան վրիժառուներ»: Եվ եթե չլինեին թուրքական տիրապետության հենց սկզբից ի վեր իրագործվող ազգային-կրոնական բռնաճնշումները, եթե չլինեիր Հայոց ցեղասպանությունը, մարդիկ ստիպված չէին լինի դառնալ «ծպտյալ», վրիժառու եւ «բարի ավազակներ»... **Δ**

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ավելորդ չէ նշել, որ Հրանտ Դիևքի կինը՝ Ռաբելը, նույնպես քրդացած Էրմենի վարժապետ աշխրեթից է:

2. Այստեղ ապաստանած հայերի մասին տարբեր աղբյուրներ նշում են տարբեր թվեր՝ 20 հազարից մինչև 40 հազար: Սրանց մի մասը տարիների ընթացքում ձուլվել է քրդերի հետ եւ մեծապես կորցրել ազգային դիմագիծը, սակայն որոշ մասի մոտ դեռևս պահպանվում են ազգային-կրոնական նկարագրի որոշ նշույլներ: Հայտնի է, որ զազաները հարգանքով են վերաբերվում հայկական քրիստոնեական սրբավայրերին, նրանց խոսվածքում երբեմն հանդիպում են կիսաաղավաղված հայերեն բառեր եւ այլն:

3. Նշենք նաև, որ Օրհան Բաբրըրի եւ այլ հայ «ավազակների» կյանքը եւ գործունեությունը դարձել են գրականության հետաքրքրության առարկա, եւ Մուրադ Զահրաման անունով մի հեղինակ գրել է «Ծիչ» վերնագրով գիրք նրանց մասին:

Թուրքիայի Հանրապետությունում ապրող ուժացած հայության վերաբերյալ Ռուբեն Մելքոնյանի 3 հողվածները «Եզերք»-ի այս համարում տպագրվում են հեղինակի եւ «Հանրապետական» հանդեսի խմբագրության համաձայնությամբ:

Հայրենադարձության եւ Հիմնավորման «ԵՐԿԻՐ» Հասարակական կազմակերպությունների Միություն, «ԵԶԵՐԲ» հանդես, թիվ 2, Օգոստոս 2007թ., Երևան

Ծայրահեղական խմբավորումների շատ թվով հայեր Արդարացի վրիժառուի կամ «Բարի ավազակի» նկարագիր ու եւություն ունեն: